

**МІЖМУНІЦИПАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО:
ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Анотація. У статті розглядаються теоретичні та прикладні проблеми інституту міжмуніципальної співпраці. Досліджуються процесуально-правові аспекти цього правового явища. Пропонуються рекомендації щодо удосконалення процесуального правового забезпечення міжмуніципальної співпраці.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и прикладные проблемы института межмуниципального сотрудничества. Исследуются процессуально-правовые аспекты этого правового явления. Предлагаются рекомендации по усовершенствованию процессуального правового обеспечения межмуниципального сотрудничества.

Annotation. The article examines the theoretical and practical problems of the Institute of intermunicipal cooperation. Investigated legal procedural aspects of this legal phenomenon. Offered recommendations for improving the procedural legal provision for inter-municipal cooperation.

Постановка проблеми. Однією з форм горизонтальної взаємодії органів місцевого самоврядування у світі є «Intermunicipal cooperation» (ІМС – аббревіатура, англ.), що у дослівному перекладі українською - Міжмуніципальне співробітництво [1]. Міжмуніципальне співробітництво (далі – ММС) є одним з найактуальніших питань муніципальної, регіональної та державної, в тому числі, парламентської, президентської та урядової політики в Україні. Застосування ММС технологій є не тільки національною, а й світовою тенденцією (наприклад, країни Велика Британія, Вірменія, Данія, Іспанія, Італія, Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Угорщина, Франція, Швеція).

С прийняттям Конституції України 1996 року закладена правова основа ММС. Зокрема ч. 2 ст. 142 визначає, що територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби [2].

Механізми легітимації зазначених «об'єднань» регулює Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 6), згідно якому добровільне об'єднання територіальних громад відбувається за рішенням місцевих референдумів відповідних територіальних громад сіл. Таке рішення є наданням згоди на створення спільних органів місцевого самоврядування, формування спільного бюджету, об'єднання комунального майна [3]. Слід зазначити, що при викладенні суті ММС законодавець унікає терміну «міжмуніципальне співробітництво».

Натомість, у зарубіжній законодавчій практиці, наприклад, Російської Федерації, цей термін використовується. Ст. 8 «Міжмуніципальне співробітництво» Закону Російської Федерації «Про загальні принципи організації місцевого самоврядування в Російській Федерації» легалізує ММС і має більш розгорнуте регулювання цього питання [4]. У 2009 році прийнятий Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [5], який можна розглядати як організаційну, комунікативну та акумулюючу основи запровадження ММС як одного з способів вирішення проблем місцевого значення в форматі об'єднання зусиль територіальних громад.

Аналіз наведених положень законодавства призводить до висновків про існування різних рівнів і видів ММС, а відповідно, – завдань, механізмів і процедур. Натомість, загальною властивістю форм ММС є його телеологічна домінанта – захист інтересів і забезпечення потреб територіальних громад. У цьому зв'язку ММС представляється автору як, насамперед, суб'єктивне право територіальної громади, надане їй з метою реалізації права місцевого самоврядування. В демократичній державі реалізація будь-якого суб'єктивного права передбачає створення відповідних механізмів – правових процедур, які об'єктивують прикладний сенс категорії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом ММС набуває не тільки прикладного значення, а й теоретико-правового, концептуального. Свідченням такої тенденції є наукові праці, присвячені питанням ММС, українських вчених, які розглядають міжнародні, в тому числі, процесуально-правові (М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. С. Косей, М. П. Орзіх) [6] або міжрегіональні [7] аспекти ММС; фахівців, які акцентують увагу на національному вимірі ММС (наприклад, В. В. Толкованов, Р. Герцог, А. К. Гук, В. О. Купрій, Е. Р. Рахімкулов) і визначають – як «відносини між двома або кількома органами місцевого самоврядування, тобто органами базового рівня місцевого самоврядування), які мають статус юридичних осіб та мають певну політичну, юридичну та фінансову автономію (відповідно до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р.)» [8] або висвітлюють економіко-правову етимологію поняття ММС у системному зв'язку з суміжними поняттями «міжмуніципальна співпраця», «міжмуніципальне партнерство», «міжмуніципальна консолідація», «субрегіональне партнерство» (І.Л. Панасюк) [1]; а також зарубіжних вчених (Є. Ашмаріна, М. П. Золотарев, А. В. Негодуйко, І. М. Половцев, А. С. Серебриннікова, В. О. Юрченко), предметом досліджень яких є ММС [9]. Аналіз джерел призводить до висновків про домінування двох основних складових теоретико-правового змісту ММС – динамічних і статутарних. Вважаємо, що однією з правових умов ефективного функціонування та застосування ММС технологій є створення відповідної процесуально-правової основи. В цьому контексті варто навести Рішення Конституційного Суду України у справі про об'єднання територіальних

громад, в резолютивній частині якого зазначається, що «питання організації місцевого самоврядування, які не врегульовані Конституцією України, у тому числі умови та порядок об'єднання або роз'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, мають визначатися законом (стаття 146 Конституції України)» [10]. І хоча, інститут об'єднань територіальних громад і інститут співробітництва територіальних громад мають різні сутність, форму і зміст, наведені норми Рішення є підставою для необхідних законодавчих розробок процесуальних механізмів місцевого самоврядування в цілому, та окремих прав місцевого самоврядування зокрема; їх нормативної регламентації, насамперед, на законодавчому, а також локальному рівнях.

Отже, *мета* цієї статті полягає у висвітленні змістовних складових і дослідженні процесуально-правових характеристик ММС, тобто процесуальної форми ММС. Процесуальний метод дослідження та правового регулювання автор вважає найбільш ефективним в умовах визначення національної правової концепції ММС як, насамперед, інституту місцевого самоврядування, який уособлює сукупність правових процедур співробітництва територіальних громад в особі органів і посадових осіб, які представляють їх інтереси.

Виклад основного матеріалу. В Україні під час конференції «Питання законодавчого забезпечення міжмуніципального співробітництва», яка відбулась 17 грудня 2010 р. у парламентському Комітеті з питань державного будівництва та місцевого самоврядування голова підкомітету з питань державного будівництва В. Демчишен, зазначив, що питання міжмуніципального співробітництва набуває особливого значення в контексті підготовки до здійснення широкомасштабної реформи місцевого самоврядування, яка, зокрема, передбачає оптимізацію системи адміністративно-територіального устрою, покращення комунальних послуг, які надаються громадянам. Він зазначив, що відповідно до норм Конституції, Закону "Про місцеве самоврядування України", завдань Концепції державної регіональної політики слід стимулювати формування на добровільній договірній основі об'єднань відповідних ланок адміністративно-територіальної системи (при збереженні цими ланками статусу самостійних юридичних осіб) для ефективного вирішення спільних проблем. Формування і функціонування таких об'єднань, наголосив В.Демчишен, має розглядатись як попередній крок для майбутнього укрупнення цих ланок. На його думку, реалізуючи відповідні норми нового Бюджетного кодексу України [11], Закону "Про місцеве самоврядування в Україні", нові громади зможуть на договірній основі передавати сусіднім містам частину власних бюджетних коштів для забезпечення свого населення відповідними послугами. "Важливе значення для подальшого розвитку міжмуніципального співробітництва має питання законодавчого забезпечення міжмуніципального співробітництва, розвитку національного законодавства у цій сфері, у зв'язку з чим Комітет розпочав тісну співпрацю з новою програмою Ради Європи "Посилення місцевої

демократії та сприяння реформам місцевого самоврядування в Україні", одним з основних завдань якої є розвиток ММС в Україні на основі відповідних рекомендацій Ради Європи, інших міжнародних організацій, а також кращих практик інших європейських країн", - підкреслив В.Демчишен [12].

В свою чергу, Прем'єр-міністр України, Голова Партії регіонів М. Азаров закликав представників місцевої влади активніше роз'яснювати громадянам необхідність проведення структурних реформ. Про це він заявив на національних зборах депутатів рад усіх рівнів від Партії регіонів [13]. У виступі акцентувалася увага представників місцевої влади на тому, що необхідно роз'яснювати політику ефективного використання сільської або селищної інфраструктури. Наприклад, при закритті шкіл, спочатку необхідно купити шкільний автобус для перевезень дітей до іншої школи, а вже потім закривати школу тієї чи іншої громади. З метою покращення рівня медичних послуг населенню ефективним є прийняття рішення про утримання однієї лікарні (яка обслуговуватиме декілька територіальних громад), оснащення її сучасним обладнанням, ніж декількох лікарень, які не відповідатимуть стандартам.

На питаннях ММС акцентував увагу в своїй доповіді на колегії Міністерства регіонального розвитку та будівництва України 18.11.2010 року і член колегії, перший заступник Міністра М. Сорока. Одним із документів представленого ним пакету законопроектів з питань формування сучасних правових засад державної регіональної політики, удосконалення територіальної організації влади та розвитку місцевого самоврядування був проект Закону України «Про державну підтримку об'єднання сільських територіальних громад» [14].

Отже, питання ММС обговорювалось на всіх рівнях: державному, регіональному та локальному. На регіональному та локальному рівнях ММС було предметом обговорення в рамках проведення «круглих столів» та інших заходів [15]. Не зважаючи на актуалізацію питання в Україні, правова концепція розвитку ММС залишається законодавчо невизначеною, натомість опереджають прикладні, функціональні показники розвитку ММС; свідчать про те, що ММС технології (економічні, фінансові, правові, управлінські, технічні, культурні та ін.) використовуються і мають позитивний результат [8].

Для подальшого впровадження ММС технологій в Україні вважаємо за необхідне розробку, уніфікацію та систематизацію процесуального правового забезпечення – комплексу правових процедур, об'єктивованих у муніципальному процесуальному праві. Під муніципальним процесуальним правом автор розуміє сукупність муніципальних процесуальних норм, які регулюють суспільні відносини, котрі виникають, функціонують та розвиваються між суб'єктами, одним з яких є суб'єкт місцевого самоврядування за дефінітивним визначенням Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3]. Тобто ці норми визначають процесуальну форму муніципальної діяльності або в широкому розумінні –

муніципального управління. Застосування процесуального методу правового регулювання відносин ММС означає розробку оптимального комплексу процедур, які потребують відповідного закріплення на законодавчому, регіональному, статутному рівнях. За визначенням автора, процесуальний метод правового регулювання є одним з способів та засобів регламентації таких суспільних відносин, через які суб'єкт реалізує своє право та задовольняє свій законний інтерес, тобто досягає мети свого права. По суті, це є відносини активної форми. В загальноправовому сенсі, як способи і засоби пропонуються, наприклад, такі: розробка та регламентація системи принципів процесуальної галузі права, в нашому випадку – муніципального процесуального права; створення процесуально-правової концепції галузевого законодавства – муніципального процесуального законодавства; застосування процесуальних прийомів регламентації (процесуальної юридичної техніки) – визначення процесуальної правосуб'єктності, процесуальних етапів і стадій (явних або латентних) її реалізації, процесуальних строків і термінів, юридичної природи процесуальних документів тощо. Муніципальна практика свідчить, що застосування зазначеного підходу в питаннях місцевого самоврядування в цілому та ММС зокрема фактично та юридично є незбалансованим.

Аналізуючи правову природу ММС ми приходимо до висновку, що одним з факторів ефективного запровадження цієї практики залежить від визначення правових процедур реалізації, які пронизують комплексний правовий зміст поняття ММС. Розгляд динамічних і статутарних складових явища ММС призводить до висновків, що розвиток динамічних гальмує процедурна невизначеність та/або несистематизованість і неуніфікованість статутарних (під якими автор розуміє міжгалузеві (конституційні, муніципальні, фінансові (бюджетні), земельні тощо правові норми, які закріплюють механізми ММС). Слід погодитись із слушними зауваженнями П. Рудницького про те, «що для реального, широкого і успішного розвитку міжмуніципального співробітництва є ряд проблем, які потребують законодавчого вирішення, зокрема регламентація процедури добровільного об'єднання досить складна (через місцеві референдуми). Необхідно прийняти принаймні два Закони: «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та нову редакцію Закону «Про місцевий референдум», оскільки чинний «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (прийнятий в 1991 році) не відповідає Конституції, чинному законодавству України та реаліям життя; не передбачена процедура контролю по виконанню наданих повноважень міжмуніципального співробітництва. Необхідно внести зміни до Бюджетного Кодексу, Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших нормативних актів» [16].

Висновки. Таким чином, ММС з огляду на свою соціальну природу, мету, суб'єктно-об'єктний склад, способи і засоби, механізми реалізації з позиції права є предметом муніципального регулювання на чотирьох

основних рінях: конституційному, законодавчому, регіональному, локальному, в тому числі, статутному. За правовою суттю, ММС – це один з способів реалізації місцевого самоврядування. За правовим змістом, ММС – це муніципально-правові відносини між суб'єктами місцевого самоврядування, які виникають у зв'язку з необхідністю співробітництва на договірних засадах з метою вирішення питань місцевого значення. Вважаємо, що за своєю правовою формою ММС – це системна сукупність муніципальних процедур, об'єднаних єдиною метою, суб'єктно-об'єктним складом, змістом яких є вирішення питань місцевого значення. Зазначені процедури визначаються муніципальним процесуальним правом, яке за своєю природою має комплексний і міжгалузевий характер. Обґрунтовуючи правову предметність ММС автор має на меті проведення систематизації норм, які регулюють або закріплюють процедури ММС; визначення процесуального блоку правової концепції розвитку ММС.

Виходячи з принципу діалектичної єдності матеріального і процесуального в праві, ММС як інститут вбачається нам одним з основних і реальних у сучасних умовах механізмів місцевого самоврядування в Україні. Процесуально-правова основа ММС є невід'ємною складовою механізму відносин місцевого самоврядування (онтологічний аспект). Це означає в суб'єктивному сенсі – наприклад, реалізацію шляхом користування та застосування ММС технологій права на місцеве самоврядування в цілому, права на ММС зокрема. Процесуальні ММС технології усіх рівнів – міжнародного, регіонального, локального - є одним з способів реальної взаємодії та розвитку територіальних громад (аксіологічний аспект). В об'єктивному сенсі – правову концептуалізацію інституту ММС, його системний науково-теоретичний, доктринально-правовий і прикладний аналіз, впровадження, легалізацію, систематизацію, удосконалення, моніторинг, прогнозування (гносеологічний аспект). А це неможливо зробити ігноруючи об'єктивно існуючу необхідність створення реальних правових механізмів вирішення проблем місцевого самоврядування (наприклад, забезпечення прав дитини, зокрема прав на розвиток особистості, освіту; прав на гідне житло та його комунальне обслуговування; права на створення місцевої інфраструктури та її утримання як можливості забезпечення комплексу прав людини і громадянина (антропологічний аспект), одними з яких є вже протестовані на практиці реальні процедури ММС, котрі потребують статусу юридичних процедур ММС (праксеологічний аспект).

Отже, об'єктом процесуального блоку правової концепції ММС (концепції законодавчого забезпечення та розвитку) є такі основні питання:

- визначення дефініції ММС як процесу – сукупності правових процедур (етапів і стадій), змістом яких є порядок (способи та засоби, тобто комплекс певних дій, прийомів, який дає можливість вирішити питання місцевого значення в режимі (формі) ММС) застосування ММС технологій, які передбачають здійснення спільних дій органами місцевого

самоврядування по вирішенню питань місцевого значення та наданню, покращенню, оптимізації послуг територіальним громадам;

- регламентація процедури ініціювання застосування ММС технологій, легітимація спільної діяльності;

- регламентація (у разі необхідності) процедур по створенню та функціонуванню (наприклад, порядку прийняття рішень) суб'єктів ММС (органів або служб ММС);

- регламентація фінансових процедур ММС;

- регламентація порядку вирішення міжмуніципальних спорів, які виникають в процесі ММС.

Способами (альтернативними) регламентації ММС є такі:

А. Кодифікація. В контексті внесення системних змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» розробка Розділу «Міжмуніципальне співробітництво», урегулювання процедурно-процесуальних питань ММС відповідно до алгоритму, наведеного вище. Такий спосіб є найбільш прийнятним в умовах реформи місцевого самоврядування та її правового забезпечення – прийняття Муніципального кодексу України.

Б. Регулювання органічним законом. Регламентація окремим законодавчим актом з питань ММС [17]. Застосування такого способу має свої як позитивні, так і негативні риси. Позитивним є той факт, що на рівні окремого законодавчого акту більш ймовірним є оптимальне закріплення процедур ММС, систематизація та уніфікація існуючих процедур, а також створення нових механізмів. Негативним існує ризик створення чергового закону з питань місцевого самоврядування, який буде навантажений надмірним використанням бланкетного способу регулювання та не обов'язково буде мати процесуальний зріз, залишаючи його для підзаконного рівня. Прикладом є Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24 червня 2004 року [18] реалізація якого сьогодні має проблеми, про що зазначається в Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки [19].

В. Законодавче і статутне регулювання. Внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та визначення в рамках окремого розділу питань ММС з одночасним випасанням усіх процедур в статутах територіальних громад. Тобто цей спосіб передбачає законодавчий та статутний рівень регулювання. Сучасний Статут територіальної громади має містити детальне регулювання питань ММС, насамперед, регламентувати комплекс правових процедур ММС. Наприклад, Проект Статуту територіальної громади м. Одеса містить розділ ММС [20]. Статут територіальної громади міста Суми містить статтю «Міжнародне співробітництво» [21]. Але цього вкрай недостатньо.

Г. Підзаконне регулювання. Регламентація на підзаконному рівні має свої ризики і небезпеку. Наприклад, ефективним, на перший погляд, було розробити Методичні рекомендації з питань ММС, але виникає питання юридичної чинності такого документа, наприклад, при виникненні спорів

ММС. Крім цього, типові документи мають неадекватне застосування, як це сталося при застосуванні Методичних рекомендацій з підготовки Статуту територіальної громади, розроблених Фондом сприяння місцевому самоврядуванню України [22]. Більшість Статутів територіальних громад дублюють ці рекомендації та профільний закон про місцеве самоврядування і не виконують завдань статутного регулювання, одним з яких є регламентація процедур місцевого самоврядування.

Підсумовуючи, варто зазначити, що автором акцентувалась більша увага на прикладних аспектах правового забезпечення ММС. Водночас, усвідомлюючи масштабність розглядуваного явища, сподіваємось, що цією статтею нам вдалось окреслити коло невизначених питань в сфері правового сектору ММС. Зокрема, подальших наукових розробок потребують, наприклад, питання суб'єктно-об'єктного складу ММС; організаційно-правових форм ММС; моделей фінансового забезпечення; кадрового забезпечення сектору ММС; концепції розвитку ММС.

Використані джерела:

1. Панасюк І.Л. Аспекти взаємодії територіальних громад та органів місцевої виконавчої влади агломерації задля спільного економічного розвитку / І.Л. Панасюк // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=358>
2. Конституція України : Закон від 28. 06. 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21. 05. 1997 р., остання редакція 12. 03. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170.
4. Див.: Об общих принципах организационного самоуправления в Российской Федерации : Федеральный Закон Российской Федерации от 6 октября 2003 г. № 131-ФЗ [Електронний ресурс] / Официальный сайт Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации. – Режим доступу : <http://www.duma.gov.ru/>
5. Про асоціації органів місцевого самоврядування : Закон України від 16. 04. 2009 р., остання редакція 01. 04. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – ст. 534.
6. Баймуратов М. А. Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / М. А. Баймуратов ; Одесский гос. ун-т им. И. И. Мечникова. - О., 1996.. - 498 с.; Баймуратов М. А. Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины: концептуальные основы, инновационная деятельность : лекции / М. А. Баймуратов, В. С. Коссей. - О. : Бахва, 1998. - 82 с.; Баймуратов М. А. Организационно-правовое обеспечение местными Советами народных депутатов сотрудничества с породными городами : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. А. Баймуратов ; ОГУ им. И. И. Мечникова. - О., 1993. - 221 с.; Баймуратов М. А. Проблема международной правосубъектности органов местного самоуправления / М. А. Баймуратов. - О. : Бахва, 1996. - 128 с.; Батанов О.В. Муніципальне право України : [підруч.] / відпов. ред. М. О. Баймуратов. – Х. : Одіссей, 2008. – 528 с. – (Серія “Інноваційні освітні технології у муніципальному праві”).
7. Напр.: Вовк С. О. Становлення та розвиток міжрегіонального співробітництва прикордонних областей України і Російської Федерації (наприкінці ХХ ст.- на

- початку XXI століття) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. О. Вовк ; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2005. – 189 с.; Сечковський О. О. Діяльність місцевих органів влади Причорноморського регіону України з розвитку міжнародного економічного співробітництва (1991-2006 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. О. Сечковський ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2010. – 22 с.
8. Розвиток міжмуниципального співробітництва: вітчизняний та зарубіжний досвід / Під редакцією В.В. Толкованова. – Київ : Видавництво «Крамар», 2011 – 261 с.
 9. Див.: Ашмарина Е. Межмуниципальное сотрудничество / Е. Ашмарина // Концептуальные проблемы современного российского судостроительства и судопроизводства. - Екатеринбург : УрГЮА, 2006. - С. 246-249; Золотарев М.П. Генезис института межмуниципального сотрудничества в нормах российского законодательства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20110225/is1_zolotar.htm; Негодуйко А. В. Управление межмуниципальным экономическим сотрудничеством в регионе : дисс... кандидата эконом. наук : 08.00.05 / А.В. Негодуйко. – Иркутск, 2008. – 221 с.; Половцев И. Н. Межмуниципальное взаимодействие в Санкт-Петербурге на примере Васильевского Острова / И. Н. Половцев // И. Н. Половцев. Сборник статей по проблемам местного самоуправления, 1999 - 2002 годы. - СПб. : Геликон Плюс, 2002. - С. 44-50; Серебренникова А. С. Межмуниципальное сотрудничество : Проблемы дефиниции и организационно-правовых форм / А. С. Серебренникова. Опубликовано : Сибирский Юридический Вестник. - 2004. - № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1167219>; Юрченко В. А. Межмуниципальное сотрудничество: диалектика возможного и должного / В. А. Юрченко // "Черные дыры" в Российском законодательстве. - 2010. - № 5. - С. 69-74.
 10. Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2002 року № 12-рп/2002 у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 140 Конституції України (справа про об'єднання територіальних громад) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9451>
 11. Наприклад, статті 92, 93 нового Бюджетного кодексу, ухваленого Верховною Радою України у липні 2010 року, закріплюють умови для об'єднання (передачі) фінансових ресурсів для спільного виконання повноважень органами місцевого самоврядування. Або, стаття 101 регулює питання міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами. Див.: Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 року. – Відомості Верховної Ради України. – 2010. - № 50-51. – Ст. 572.
 12. Питання законодавчого забезпечення міжмуниципального співробітництва було обговорено під час конференції у Комітеті з питань державного будівництва та місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id=230495&cat_id=37486
 13. Урядовий портал : Новини Уряду : Прем'єр-міністр закликав представників влади активніше роз'яснювати громадянам реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244153785&cat_id=243311332
 14. Доповідь першого заступника Міністра регіонального розвитку та будівництва України Сороки Миколи Петровича на колегії Міністерства 18.11.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua/uk/publish/article/66056>
 15. Див., напр.: Міжмуниципальное співробітництво в Донецькій області : 761366 : Местные новости [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vsevesti.com/go/ru/article/id/761366/mizhmunitsipaline-spivrobitnitstvo-v->

- donetsikij-oblasti.html; В Луганскеобсуждаютмежмуниципальноесотрудничество [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://paralel-media.com.ua/p31593.html>; Семінар «Перспективи розвитку міжмуниципального співробітництва / Новини / Фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.municipal.gov.ua/news/1456>
16. Міжмуниципальне співробітництво – великий потенціал для сталого розвитку громади <http://www.ukrplat.org.ua/news/mizhmunitsipalne-spivrobotnitstvo-velikii-potentsial-dlya-stalogo-rozvitku-gromadi-prodovzhenny>
 17. Див., напр.: Василь Демчишен. Законодавче забезпечення міжмуниципального співробітництва [Електронний ресурс] / Блоги : Василь Демчишен : Законодавче забезпечення міжмуниципального співробітництва. – Режим доступу : <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/blog/pr07/a35401>
 18. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24. 06. 2004 р., остання редакція від 09. 03. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 45. – Ст. 499.
 19. Про схвалення Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки : Схвалена Розпорядженням від 15 вересня 2010 р. N 1838-р.
 20. Див., напр.: <http://odessa-daily.com.ua/component/content/article/41-articles-dumskaya/14780-gromada-prinyala-ustav.html>)
 21. Статут територіальної громади міста Суми : Затверджений рішенням Сумської міської ради від 24.12.2003 р. №650-МР. Зареєстровано Сумським управлінням юстиції. Свідоцтво № 1 від 16.01.2004 р.
 22. Методичні рекомендації з підготовки Статуту територіальної громади : Затверджено Координаційною радою Фонду сприяння місцевому самоврядуванню України 14 березня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uaprom-file.s3.amazonaws.com/4834_metod.rekomend.statut.pdf

Рецензент: д.ю.н., професор Баймуратов М.О.